

Весна Николов

ОБРОЧНИ КРСТОВИ У ОКОЛИНИ ДИМИТРОВГРАДА

На подручју општине Димитровград до сада је евидентиран велики број оброчних крстова, који сведоче о обичајима и веровању људи овог краја у минулим временима. Оброци воде порекло још из паганског периода, када су се на специјалним местима – оброчиштима приносиле жртве божанству. Из те паганске традиције, овај обред је наставио да живи и касније у виду тражења заштите од хришћанских светаца.

Оброчни крстови се најчешће постављају поред цркви, старих „црквешта“ или поред „миросаног“ дрвета. Најстарији оброчни крстови потичу из 18. века, али је највећи број подигнут у 19. веку. Свечи којима је посвећен највећи број оброка су св. Ђорђе, св. Димитрије, св. Пророк Илија, Пресвета Богородица, а такође је и велики број оброка посвећен св. Вазнесењу и св. Тројици.

Натпис на оброчним крстовима је на западној страни крста. Ту се налази уклесано име свеца, имена оних који подижу крст, година постављања крста, као и орнаментика.

Обред на овим крстовима се проводи у дану који је посвећен одређеном свецу или празнику. Потомак породице која је подигла крст износи „молитву“, специјално припремљено јело за ту прилику, и поставља „трпезу“ поред оброка. Обреду присуствују и други чланови те породице, а на неким оброцима „излази на крс“ цело село.

Кључне речи: *оброчни крстови, Димитровград, оброчишта, обредна молитва*

Евидентирање, обрада и презентовање оброчних крстова, као светих и културних места, има вишеструки значај у погледу проучавања духовног и културног блага овог краја.

Постојање великог броја оброчних крстова сведочи о врло развијеном духовном животу човека овог поднебља. Његова духовност и религиозност се испољава у његовој природној тежњи и веровању да ће он, његова породица и његова заједница бити заштићени под окриљем свеца, чувара и заштитника, од свих недаћа у животу. Његова захвалност се огледа у постављању оброка – завета између поштованог и обожаваног свеца, с једне стране, и њега, његове породице, фамилије или мање заједнице, с друге стране. Место завета је најсветије место, где се одређеног дана, који је посвећен том свецу или за време појединих празника, окупљају људи на обредној „молитви“, где се изражава захвалност као и нада за бољу будућност.

Своје порекло оброци воде још из паганских времена, када је приношење жртава био начин да се добије заштита божанских сила. Из те паганске традиције овај обред је наставио да живи и даље, овог пута у виду обожавања и тражења заштите од хришћанских светаца.

До сада је на подручју општине Димитровград евидентирано око 150 оброчних крстова, али је њихов број сигурно већи с обзиром да није истражена целокупна територија општине, односно један део Бурела и Дерекула није у потпуности истражен. Највећи број забележених крстова је у Високу (обронци Старе планине) и Забрђу, а нешто мањи број у долини Нишаве. У овим областима се у атару једног села може наћи у просеку пет до девет крстова, а село у којем је забележен највећи број оброчних крстова, укупно 14, је село Радејна.

Оно што се може уочити код оброка то је да су они распоређени тако да са свих страна окружују, односно „штите“ село. Нека правилна оријентација у односу на стране света није уочена.

Највећи број оброка налази се у близини села, у пољу или на мањим висовима, најчешће поред „миросаног“ (светог) дрвета вековне старости, у већини случајева то су храст или дивља крушка. На таквим местима су оброци посвећени св. Илији у Горњој Невљи, св. Петру у Влковији, св. Ђорђу у Височким Одоровцима, и многи други. Оброци се могу наћи и поред старих „црквишта“ као што су оброци посвећени св. Вазнесењу у Жељуши и Прачи, св. Ђорђу у Влковији, св. Онофрију у Гојин Долу, који се налази у апсиди старе порушене цркве, и на другим местима.

Оброчних крстова има и у близини цркви и савремених гробља, као што су оброци посвећени св. Јовану у Височким Одоровцима, св. Тројици у Лукавици или св. Вазнесењу у Градињу, који се налази у близини новообновљене цркве и старе некрополе из турског периода, као и у још неким селима.

Поред ових уобичајених места, оброци се могу наћи и на старим „градиштима“, као што је оброк посвећен св. Николи у Доњем Криводолу, који се налази на рановизантијском утврђењу, или оброк посвећен св. Илији у истом селу који се налази на праисторијској могили.

Време постављања ових оброка је различито. Међу најстаријим крстовима су они подигнути још крајем 18. века. Година на њима је уклесана старословенским словима, која се на појединим оброцима не могу у целости

прочитати. Такви су крстови оброци посвећени св. Николи из 1795. године (Гуленовци), св. Илији из 1797. године (Браћевци), св. Богородици из 17.. године (Височки Одоровци), св. Николи из 179. године (Брабевница) и св. Арханђелу из 1797. године (Горњи Криводол).

На већини крстова из 19. века, који су и најбројнији, уклесана је година, као на оброку посвећеном св. Ђорђу из 1818. године (Доња Невља), св. Петки из 1837. године (Драговита), Вазнесењу из 1850. године (Сливница), св. Петки из 1855. године (Бачево), Вазнесењу из 1864. године (Жељуша), св. Ђорђу из 1882. године (Верзар), св. Димитрију из 1889. (Димитровград), св. Апостолу Луки из 1889. године (Борово) и на многим другим. На једном броју крстова није уклесана година, а неки су и оштећени тако да недостаје део крста (на почетку базног крака) где се обично налази година.

Изузетно је мали број крстова подигнутих почетком 20. века, као што су оброк посвећен св. Онофрију из 1909. године (Гојин Дол), св. Богородици из 1937. године (Борово) и Вазнесењу из 1938. године (Прача).

На неким местима су оброци поломљени и нема им ни трага, па су мештани на њиховом месту подигнули сасвим нови крст. Такав је случај с оброком посвећеним св. Илији који је подигнут 1870. године (Боровско поље), али је поломљен и данас му нема ни трага, па су мештани 1997. године на истом месту подигнули нови крст посвећен Пророку.

Према до сада евидентираним оброцима најомиљенији светац међу овим становништвом, односно светац којем је подигнут и посвећен највећи број оброка је св. Ђорђе (22 оброка), а затим следе Вазнесење (15 оброка) и св. Богородица (13 оброка). Свеци којима је такође посвећен већи број оброка (од 6 до 12) су: св. Илија, св. Петка, св. Никола, св. Арханђел Михаило, св. Петар, св. Димитрије, св. Јован, као и оброци посвећени св. Тројици. Мањи број оброка посвећен је св. Павлу, св. Василију, св. Тирику и Ваведењу, а само по један оброк св. Јелисеју, св. Терапонту, св. Апостолу Луки, св. Оцу и св. Онофрију. Постоји само један заједнички оброк посвећен св. Апостолима Петру и Павлу.

Оброчни крстови се разликују по разноврсним облицима и орнаментици. Облици оброка су од сасвим једноставних крстова с правилним равним краковима и крстова с лучно повијеним краковима, до крстова облик ивица с краковима спојеним у облику венца. На већини крстова из 19. века се као украсни орнамент на бочним странама кракова и на горњој површини централног крака налазе, од три до пет, тзв. „јабука“, односно полулоптастих украса.

Оно што је заједничко за све оброке то је да је натпис, односно лице крста, увек на западној страни крста, где су уклесани име свеца којем је оброк посвећен, имена оних који подижу крст, као и главна орнаментика.

Главни орнамент на крсту налази се на централном делу и ту је најчешће уклесан крст у стилизованом орнаменту цвета или сунца, а најчешће се налази само крст једноставног облика. На богатије орнаментисаним оброцима, у централном делу се налази крст уписан у стилизованој посуди, одно-

сно пехару, или се појављује крст који на краковима завршава орнаментом у облику розета.

Оно што је карактеристично за већину крстова то су уклесани иницијали ИС ХС и НИ КА, који се налазе у горњем делу крста изнад централног орнаamenta, или лево и десно и горе и доле од централног орнаamenta. Поред ових уобичајених орнамената и иницијала, на крстовима се налази и уклесано име свеца или празника којем је оброк посвећен. Његово место је у већини случајева на централном делу крста (ако је крст без орнамената), или лево и десно од централног орнаamenta.

Имена оних који подижу крст налазе се на различитим местима. Могу да буду испод централног дела крста или на централном делу као и на базном краку крста.

Година подизања крста, ако је има, такође је уклесана на различитим местима. Може да буде на горњем делу базног крака, на централном делу или на доњем делу базног крака крста.

На источној страни, односно на наличју крста, на појединим примерцима има сасвим једноставних орнамената, најчешће у виду розета или крстова.

Ови начини орнаментисања су са малим варијацијама карактеристични за већину оброчних крстова. Оно што је необично то је појава неких представа које се појављују сасвим спорадично, као што је представа фигуре човека у подножју крста, посвећеном св. Петру у Влковији, као и представа коњаника с једне и св. Апостола Петра и Павла с друге стране, на оброку посвећеном св. Димитрију покрај Димитровграда.

Оно што је карактеристично за места на којим су постављани оброчни крстови, то је и постојање оброчног камења поређаног овално или у облику правоугаоника испред крста, односно с његове западне стране. Сваки од оброчних каменова припада одређеној породици, која за време празновања одређеног празника везаног за њиховог свеца, поставља „трпезу“ баш на том камену и то место се никад не мења, нити неко други из друге породице поставља „трпезу“ на том камену. У већини случајева син наслеђује оца у „давању молитве“, једино је на оброку посвећеном Вазнесењу у селу Радејна тај обичај наставила кћерка, која се бринула о оцу, и он је, без обзира на то што је имао синове, обичај пренео на кћерку.

За време празника када се „излази на крс“, члан породице која је поставила и одржава крст, а који је наследио тај обичај, припрема и „износи молитву“. Најпре се крст окити цвећем и запале се испред њега свеће за здравље и благостање, а затим се поставља „трпеза“. Основу ове трпезе чини „обредна молитва“ или „јанија“, припремљена од јагњећег меса, (уколико је посна слава припрема се посно јело) затим обредни колач, жито „пченица“ и вино. Свака породица за себе припрема колач, жито, вино и разна друга јела и све то поставља на свој оброчни камен и око њега. На почетку обреда, свештеник или члан породице која износи молитву, освећује „светом водом“ и босиљком постављене „трпезе“ и све присутне, „прекади“ тамјаном поста-

вљене трпезе, сече све постављене колаче, најпре колач оне породице која је крст поставила, а затим и све остале колаче. Обичај је да свако од присутних узме мало од „обредне молитве“, а затим свака породица са својим гостима приступа гозби око свог оброчног камена. На неким светковинама, као што је Ђурђевдан, цело село излази на крст и свака породица на „трпезу“ износи јагње. То је обичај и за неке друге празнике, као што је Спасовдан, Св. Тројица или Св. Петка.

Повод постављању и заветовању оброцима потиче из даље прошлости, али један од разлога постављања оброчних крстова, бар по причама чланова породица које сада посећују те оброке, а које су се преносиле генерацијама, је очување порода. У основи већине ових прича се помињу породице које нису успевале да сачувају своје потомке, а после постављања оброка и „изношења молитве“, молбе су им услишене и почела би да се рађају деца у тој породици или већ рођена да остају у животу.

Поред тога што се на крстовима „износила молитва“ и секао колач за поједине благодане, такође су се раније за време неких великих недаћа које су претиле селу, као што је суша, носиле „литије“ у којима је народ у поворци обилазио све оброчне крстове око села, молећи своје свеце за помоћ и заштиту. У основи и тај обичај има паганске корене.

Сви ови некада врло поштовани обичаји данас су се само делимично сачували у народу. На многим оброцима традиција излажења на оброчишта је прекинута, неки крстови су сасвим зарасли у коров и скоро уништени, чак се изгубило сећање којем су свецу били посвећени и којим породицама су припадали. Многе породице су остале без потомака, многи су далеко и не могу да одржавају своје светиње. У другој половини 20. века овај обичај је сасвим нестао, односно био је ако не забрањиван онда се није благонаклоно гледало на ту појаву од стране власти. Ако се негде и поштовао овај обичај, онда је то било на крстовима који су ближи или у самом селу, а посећивале су их скоро искључиво старе баке, којима тај обичај нико није могао да ускрати. Такав је пример оброчног крста посвећеног Вазнесењу, који се налазио у кругу касарне у Димитровграду, и који је једна старија жена, чијој породици је припадао крст, све до своје смрти деведесетих година, уз дозволу војних власти посећивала на Спасовдан.

До данашњег дана, када се пролази поред оброчних крстова, старији људи застану, прекрсте се и скидају капу, у знак великог поштовања које таква места имају.

Последњих година се на многим оброцима поново људи окупљају и покушавају да ову лепу традицију поново оживе. На многим оброчним крстовима је сада за време благодана много света, нарочито има младих и деце, који настављају традицију тамо где је пре много година била прекинута.

Скврнављење крстова оброка или сеча „миросаног дрвета“ је тежак преступ и човека који се дрзне да то учини очекује „проклетина“, која прати и њега и његову породицу, па чак и будуће нараштаје. Таквих је трагичних догађаја било, а народ их је везивао за скврнављење светих места.

Оброчни крстови поред своје примарне обредне функције, имају и значајну уметничку вредност изражену кроз мајсторску обраду камена, орнаментуку и вештину уклесивања слова. Ови, за нас данас анонимни, мајстори – клесари су у неким случајевима аутори правих уметничких дела, који су сав свој таленат и вештину оставили за сва времена уклесану у камену.

НАПОМЕНА: Казивања о обичајима везаним за оброчне крстове су прикупљена од мештана, најчешће оних коју су овај обичај упамтили као деца, као и њихових потомака који у данашње време покушавају да ове обичаје поново оживе.

Оброк посвећен св. Петки
(Бачево)

Оброк посвећен св. Илији
(Браћевици)

Оброк посвећен св. Димитрију
(Каменица)

Оброк посвећен св. Петру
(Влковија)

*Оброк посвећен св. Тарапonti
(Протопоинци)*

*Оброк посвећен св. Николи
(Брабевница)*

*Оброк посвећен св. Димитрију
(Протопоинци)*

*Оброк посвећен св. Ђорђу
(Височки Одоровци)*

Прослава Илиндана на Боровском пољу 2007.

Прослава Илиндана на Боровском пољу 2007.